

Kurdiyat

Yıl/Sal/Year: 2020
Sayı/Hejmar/Issue: 2
e-ISSN 2717-8315
Sayfa/Page: 63-72

Article Types / Makale Türü: Research Article /
Araştırma Makalesi
Received / Makale Geliş Tarihi: 30.09.2020
Accepted / Kabul Tarihi: 20.11.2020
Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, mahmutlardan@hotmail.com.
orcid.org/0000-0003-1856-6494
DOI: 10.5281/zenodo.4309744

Atf: Dündar, M. (2020). "Ahmed-i Hânî'nin İlmî
Faaliyetleri", Kurdiyat, 2, 63-72.
Citation: Dündar, M.. (2020). "Ahmed-I Khanî's
Scholarly Activities", Kurdiyat, 2, 63-72.

Ahmed-i Hânî'nin İlmî Faaliyetleri

Mahmut DÜNDAR

Özet

Ahmed-i Hânî'nin mensubu olduğu Hânî aşreti, Hak-kârî'nin Çukurca ilçesinde kurulan ve yerleştikleri Hân Köyü'ne mesup bu adı almıştır. Ancak daha sonra Ahmed-i Hânî'nin dedesi Abdurrahman Hânî, buradan ayrılıp Ağrı'nın Doğubayazıt ilçesine yerleşmiş ve Ahmed-i Hânî de burada doğmuş ise de Hânî'ye olan aidiyetlerini kaybetmemişlerdir. Ahmed-i Hânî, Doğubayazıt'ta bulunan Muradiye Medresesi'nde ilk eğitimini görmüştür. Daha sonra Ahlat, Urfa, Bitlis, Cizre, Bağdat ve Mısır'da bulunan değişik medreselerde eğitimini tamamladıktan sonra Doğubayazıt'a dönerek burada kurduğu mescit ve medresede vefatına dek imamlık ve müderrislik yapmıştır. Arapça, Farsça, Türkçe ve Kürtçe bilen ve ciddi bir ilmi seviyeye ulaşan Ahmed-i Hânî, fıkhi mezhep olarak Şafî, itikadi mezhep olarak Eş'arî ve tarikat olarak Nakşebendî anlayışına sahiptir. Bu anlayışla yörenin ve bölgenin dini terbiyesi için gerekli gördüğü eğitim ile uğraşmıştır. Bu anlamda çevresinin diliyle de eserler yazdığı gibi, Kur'an dili olan Arapça'yı da öğretmek üzere Kürtçe ve Arapça karşılaştırmalı "Nubahara Bıçukan" adında vezinli sözlük yazmıştır. Halkın arasına girerek halktan biri olarak seviyelerine uygun halkı aydınlatmaya ve eğitmeye çalışmıştır. Dolayısıyla büyük bir dini eğitim hizmetini sunan söz konusu İslam âliminin bu anlamda bilinmesi önem arz etmektedir.

Biz bu çalışmamızda Ahmed-i Hânî'nin kısaca hayatından bahsettikten sonra onun ilmi kişiliğinden, eğitimde takip ettiği üslup ve metotlarından, tasavvufi eğitim anlayışından ve bu anlamda halka dönük eğitim faaliyetlerinden söz edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Ahmed-i Hânî. ilim, eğitim, eğitim faaliyetleri.

Xebatên Ehmedê Xanî yê Ilmî.

Kurte

Eşîra Xanî ku Ehmedê Xanî mansubê wî ye navê xwe ji gundê Xanê ku li navça Çukucaya Colemêrgê jê alîyê 'eşîra Xanîyan ve hatîye ava kirn hildaye. Lêbelê, paşê, kalikê Ehmedê Xanî Abdurrahman Xanî ji wê koçê navçeya Bazîda Agiri yê kiriye û li wir nişte cih bûne.

Ehmedê Xanî cara ewil li Bazîdê di medreseya Muradiyê da dest bi xwedîna xwe kirîye. Paşî li Bajarên wek Xelat, Riha, Bedlîs, Cizîr, Bexda û Misrê di mederseyên cur be cur da xwendîna xwe qedandîye. Piştê ku xwendîna xwe diqedîne vedgere Bazîdê û heya mirina xwe di mizgeftê û medreseya ku li wir ava kiriye melatî û muderistî kirîye.

Ehmedê Xanî zanayê zimanê Erebi, Farisî, Tirkî û Kurdî bûye û di radeya ilmê da gihîştîye astekî bilind. Xanî di mezhebên fiqhîda şafiî di mezhebên itîqadî da Eş'arî û di terîqetê da neqşebendî bûye Bi vî bîr û bawerîya xwe ji bo dîn û perwerdehîya xelkê herêmê pêwistîyên ilmî bi çî ditîye ji bo pêkanîna wî xebitîye. Di vê çarçovê da, wî bi zimanê xelkê xwe, û her weha ji bo fêr kirina 'Erebî ku zimanê Qur'an ê ye, ferhengêk berawirdî ya Kurdî û Erebi bi awayek mewzun bi navê Nûbihara Biçûkan nivîsandîye

Wî hewl daye ku bibe mirovek ji civakê û wekî yek ji wan li gorî têngiştina wan, xelkê ronî û perwerde bike. Ji ber vê yekê, ev Alimê îslamî, ku xizmetek mezin a perwerdehîya dînî kirîye ku bûye babetê mijara me, girînge ku di vê wateyê de bê te zanîn.

Di vê lêkolînê da, piştî ku me bi kurtasî behsa jiyana Ehmedê Xanî kir, em ê qala kesayetîya wî ya ilmî, şêwaz û rêbazên ku wî di perwerdehiyê de şopandiye û têngiştina wî ya Tesewiffî bikin. Di vê wateyê da disa emê behsa fealiyetên wî yê perwerdehiyê ku ji bo gel kirî bikin.

Peyvên Sereke: Ehmedê Xanî, ilm, Perwerdehî, fealiyet.

Ahmed-i Khanî's Scholarly Activities

Abstract

Hani Tribe, of which Ahmed-i Hani is a member, has been named after the village of Han, which was established and settled in the province of Çukurca of Hakkâri. However, Abdurrahman Hanî, the grandfather of Ahmed-i Hanî, left this place later and settled in Doğubayazıt district of Ağrı and although Ahmad-i Hani was born here, he did not lose his loyalty to Hanî.

Ahmed-i Khanî, had his first education in Muradiye Madrasah in Dogubayazit. Later, he returned to Doğubayazit after completing his education in different madrasahs in Ahlat, Urfa, Bitlis, Cizre, Bagdat and Egypt, and served as imam and muderris until he died in the masjid and madrasah that he built there. Khanî, who knew Arabic, Persian, Turkish and Kurdish and reached a serious level of scientific knowledge, was Shafi as a fiqh sect, Esh'arî as a creed sect and Nakshebendî as a cult. With this understanding he dealt with the training that the region needed for religious training. In this sense, he wrote a metrical dictionary called "Nubahara Bichukan" comparative in Kurdish and Arabic in order to teach Arabic, which is the language of Qur'an, as well as writings in the language of his surroundings. He has tried to enlighten and educate the public in accordance with their level as one of the people by entering the community. Therefore, it is important to know the Islamic scholar which provides a great religious education service in this sense.

In this study, after briefly mentioning the life of Ahmed-i Hanî, we will talk about her scientific personality, the style and methods she followed in education, her understanding of Sufism and educational activities for the public in this sense.

Key words: Ahmad-i Khanî, Khan, science, education, education activities

GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde toplumlara yön veren, bunların maddi ve manevi terbiyelerine öncülük eden, rehber ve eğitici konumda olan kişiler hep olmuştur. Ahmed-i Hânî de sahip olduğu üstün anlayış ve ilmi düzeyi ile bulunduğu dönem itibariyle başta Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu olmak üzere Kuzey Irak ve civar ülkeler gibi birçok çevreyi etkilemiştir. İslami düşünce ve ilimlerde üst düzey bir aileden gelen Ahmed-i Hânî, ilk terbiyesini ve dini eğitimini ailesinden almıştır.¹ İlme ve marifete olan düşkünlüğü ile ilmi yetenek ve kabiliyeti, onun ilmin talebi için birçok yerleri dolaşmasına, buralarda bulunan ve nam salmış âlim kimselerden özellikle Arapça, belagat ve dini olmak üzere çok sayıda dersler almasına vesile olmuştur. Aldığı dini ve ilmi terbiye ile maddi ve manevi terbiyesini tamamlayan Ahmed-i Hânî, medrese kurarak bu medresede fiili tedrisatta bulunmuştur.²

Başta İslam dininin temelini oluşturan inanç esaslarını tam anlamıyla halka aktarmaya çalışmış ve bununla ilgili eser yazmıştır. Özellikle İslam fıkından başlamak üzere diğer dini ilimleri de halka öğretmeye çalıştığı gibi İslam'ın temel referans kaynakları olan Kur'an ve sünnetin dili olan Arapça'yı da öğretmeye çalışmış, yaşadığı bölgenin genç yeteneklilerine Arapça'yı sevdirmek için vezinli Arapça-Kürtçe karşılaştırmalı kısa bir sözlük yazmıştır. Ayrıca sahip olduğu tasavvufi ve felsefi anlayışını halka aktarmış, sosyal yaşamın gerekleri üzerinde durmuş, edebi ve kültürel anlamda halkı etkilemiş, yazdığı eserlerle de verdiği çok boyutlu eğitimin kalıcılığını sağlamıştır.³

Ahmed-i Hânî ile ilgili literatür taramasından yararlanılarak yapılan bu çalışmada Ahmed-i Hânî'ye aidiyetleri kesin olarak bilinen ve bilinmeyen eserlerinden, eserlerinin tahlillerinden istifade edilmiştir.

Ahmed-i Hânî'nin Hayatı

Aldığı eğitim ile yüksek bir ilmi dereceye ulaşan ve bu anlamda toplumu aydınlatan büyük bir İslam âlimi, şair, edip, sûfî ve filozof olan Ahmed-i Hânî'nin doğum yeri ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır.⁴ Bazılarına göre Ahmed-i Hânî, Hakkârî'nin Çukurca ilçesine bağlı olan Hân Köyü'nde⁵, kimilerine göre ise Şırnak'ın Cizre ilçesinde doğmuştur.⁶ Ancak genel kanaate göre Ahmed-i Hânî, 16.yüzyılda Hakkârî'nin Hân Köyü'nden göç eden, bir süre Van dolaylarında kalan, sonunda Ağrı'nın Doğubayazıt ilçesine yerleşen Han aşiretine mensup bir ailenin çocuğu olarak 1651 yılında bu ilçede doğmuştur.⁷ Yaşamının ve ilmi faaliyetlerinin büyük bir kısmını sürdürdüğü bu ilçede 1707 yılında vefat etmiş ve burada defnedilmiştir.⁸

İlmi bir geleneğe sahip aileden gelen Ahmed-i Hânî'nin babası, medrese âlimi olan Molla İlyas'tır ve annesi ise, Gülnigar'dır. İlk eğitimini babasından alan Hânî, babasının vefatından sonra yine medrese âlimi olan ağabeyi Molla Kasım'ın yanında eğitimine devam etmiştir. İlk eğitimini

1 Mehmed Uzun, *Kürt Edebiyatına Giriş* (İstanbul: İthaki Yayınları, 2007), 25-28.

2 Mehmet Salih Geçit, "Hoca Ahmed Yesevi ile Şeyh Ahmed-i Hânî'nin Divan-ı Hikmet ve Mem u Zin Eserlerindeki İtikadi Esasların Mukayesesi". *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 13/3 (2013), 129-130.

3 Geçit, "Hoca Ahmed Yesevi ile Şeyh Ahmed-i Hânî'nin Divan-ı Hikmet ve Mem u Zin Eserlerindeki İtikadi Esasların Mukayesesi", 123.

4 İzzeddin Mustafa Resû, *Bir Şair, Düşünür, Filozof ve Mutasavvıf Olarak Ahmed-i Hânî ve Mem ü Zin*. çev. Kadri Yıldırım (İstanbul: Avesta Yayınları, 1979), 41.

5 Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*. haz. Şevket Beysanoğlu (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1992), 26.

6 Celile Celil, *Kürt Aydınlanması*. çev. Arif Karabağ (İstanbul: Avesta Yayınları, 2000), 130.

7 Mehmet Çağlayan, *Şark Uleması* (İstanbul: Çağlayan Yayınları, 1996), 86; Abdurrahman Kaplan-Hasan Aydın, *Ahmed-i Hânî* (İstanbul: Ukam Yayınları, 2013), I. Bölüm / 5-6.

8 Uzun, *Kürt Edebiyatına Giriş*, 25-28.

babasından ve ağabeyinden alan Hanî, öğrenim hayatına Doğubayazıt'ta bulunan Muradiye Gulgûn Medresesi'nde devam etmiştir. Eğitim ve ilime düşkün olan Ahmed-i Hânî, meşhur bildiği ve ilimlerinden istifade edebileceğini düşündüğü âlim ve müderris kimselerden istifade etmek üzere Ahlat, Bitlis, Urfa, Bağdat ve Mısır gibi yerlerde bulunan medreselere gitmiş, buraların müderrislerinden istifade etmiştir.⁹ Dolayısıyla Ahmed-i Hânî'nin eserleri üzerinde ciddi ve bilimsel bir inceleme yapıldığında O'nun, Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli, Şeyh Ahmed Yesevi gibi arif ve mutasavvıf; Gazzâlî, İbni Sina, Farabi gibi bir filozof; Nizami, Molla Cami, Hafız, Molla Ahmed-i Ceziri gibi bir edip ve şair; İbn Haldun gibi bir sosyolog, Zernuci gibi bir pedagog-eğitimci, alim, arif bilge kişi olduğu anlaşılmaktadır.

Ahmed-i Hânî'nin İلمي Kişiliği

Ünlü İslam âlimi, edip, şair, mutasavvıf ve filozof olan Ahmed-i Hânî, mensubu olduğu âlim ailesinden ilk eğitimini almıştır. Kur'an, fıkıh ve dini ilimlerde babasından ve ağabeyinden aldığı ilk eğitiminden sonra hedeflediği eğitimini edinmek üzere önce Doğubayazıt'ta bulunan Muradiye Medresesi'ne, ardından Ahlat ve Bitlis medreselerine gitmiştir. Bundan sonra Botan ve Mezopotamya'da öğrenimine devam eden Hânî, Bağdat, Şam, Halep ve İran medreselerinde uzun bir süre öğrencilik yapmıştır. Özellikle Suriye medreselerinde Antik Yunan felsefesini, İran medreselerinde ise İslam felsefesini, astronomiyi, şiir ve sanat tekniğini öğrenmiştir. Böylece Ahmed-i Hânî, isim yapan âlimlerden tespit ettiklerinin yanına giderek onların ilimlerinden istifade etmiştir. Aldığı eğitim neticesinde hedeflediği ilimlerde zirveye ulaşan Hânî, Doğubayazıt'a dönerek burada kurduğu mescid ve medresede vefatına dek imamlık ve müderrislik yapmıştır.¹⁰

66

Bölgedeki Nakşebendiyye ve Kadiriyye gibi bazı tarikatları etkileyerek tasavvuf ve irfan konusunda ileri düzeyde şiirler yazan ve mürşid-i kâmil olarak¹¹ "Şeyh" lakabı ile de tanınan Ahmed-i Hânî, geride klasik bir tarikat anlayışını bırakmamıştır. Zira O, "Şeyhlik, Sofilik ve keramet, ilim okumak ve onunla amel etmektir/ şüphesiz halvet yerin okuduğun hücren, tarikatın ise şeriattır." dizleri ile ilme vurgu yaparak meslek ve meşrebinin ilim olduğunu ve dolayısıyla ilmi esas aldığını belirtmiştir.¹² Böylece dini mezhep ve meşreplerde ilmin esas alınmasının gereğine inanmış, gerek yaşantısıyla ve gerekse sözlü telkinleriyle buna bağlı kalmıştır.

Ahmed-i Hânî, düşünce olarak, Şihabeddin Sühreverdi, Farabi, Feqiy-ı Teyran, Molla Ahmed-i Ciziri, Platon, Aristoteles, Muhyiddin İbn Arabi, Ali Hariri, Firdevsi ve Ömer Hayyam gibi birçok ilmi şahsiyetlerden etkilenecek oluşturduğu düşüncelerini dört ayrı dil (Arapça, Farsça, Türkçe ve Kürtçe) ile ortaya koymuştur. Aynı zamanda iyi bir eğitimci ve dil uzmanı olan Hânî, dönemin felsefi, teolojik ve edebiyat bilgilerini iyice kavramış, özümsemiş, bu yönüyle de önemli bir konuma gelmiştir. Nitekim felsefe, tarih, dinler tarihi, Kürt edebiyatı ve folklor konularında derin bilgilere ulaşan Hânî, aynı zamanda Kürtçe'nin yanı sıra Arapça, Farsça ve Osmanlıca'ya oldukça hâkim olmuştur. Edindiği bilgi birikimini fiili olarak insanların eğitiminde kullandığı gibi, eserleriyle de dolaylı ve sürekli olarak insanları eğitmeye çalışmıştır.¹³

Yukarıda belirtilenleri de göz önünde bulundurarak Ahmed-i Hânî, Doğu Anadolu'nun birçok

9 Kadri Yıldırım, *Ahmed-i Xânî Külliyyatı (Arapça-Kürtçe-Arapça Sözlük)(1):Nûbehara Biçûkan* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2008), 17; M. Said Özervarlı, "Hânî Şeyh Ahmed" *Mad. TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/31.

10 Uzun, *Kürt Edebiyatına Giriş*, 25-28.

11 Kadri Yıldırım, *Ahmed-i Hanî'nin Fikir Dünyası* (Ağrı: Ağrı Kültür Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, 2011), 21-24.

12 Geçit, "Hoca Ahmed Yesevi ile Şeyh Ahmed-i Hânî'nin Divan-ı Hikmet ve Mem u Zin Eserlerindeki İtikadi Esasların Mukayesesi", 130.

13 Kaplan Abdurrahman – Aydın Hasan, *Ahmed-i Hânî*, ,N. Bölüm / 21-22.

bölgesini dolaşmış, Arapça, belagat, dini ilimleri okumuş ve astronomi ile ilgilenmiştir. Dini ilimler başta olmak üzere dönemin edebiyat dünyasındaki ilimleri genç yaşta edinerek yaşadığı dönemin kültür, edebiyat ve düşünce dünyasına damgasını vurmuştur. Sahip olduğu ilim ve taşıdığı anlayışla dikkatleri üzerine çeken Ahmed-i Hânî (14 veya 20 yaşlarında), Doğubayazıt'ta babası İlyas ve ağabeyi Kasım gibi, dönemin Bayazıt beyi Mir Muhammed Prubelâlî'nin divânında resmi kâtiplik yapmıştır. Daha sonra bu görevden ayrılan Hânî, kendisini ilme adayarak eğitim ve öğretim faaliyetleri ile uğraşmıştır. Kısa bir süre sonra Doğubayazıt'tan ayrılarak Cizre'ye giden Ahmed-i Hânî, burada "Mem u Zin" adlı eserini yazmıştır.¹⁴

Hedeflediği eğitimini tamamlayan Ahmed-i Hanî, kimsine göre Van'ın Hoşap (Gürpınar) ilçesinde bulunan Atiyye Medresesi müderrislerinden olan Molla Camî'nin yanında, kimsine göre Mısır'da ve kimsine göre de Şırnak'ın Cizre ilçesinde icâzet almıştır.¹⁵ Arapça, Türkçe ve Farsça'yı da anadili olan Kürtçe kadar iyi bilen Ahmed-i Hânî, bu dillerde şiir yazacak kadar ustalaşmış. Dolayısıyla küçük yaştan itibaren ilme önem veren ve hayatı boyunca ilim ile iç içe olan Hânî, birçok İslam diyarının medreselerini gezmiş ve buralarda İslam'ın gerektirdiği dini ilimlerin yanında ilgi duyduğu diğer ilimler ile bulunduğu toplumların dillerini de öğrenmiştir. Ancak Hânî, edindiği dini ilimler ile şiir gibi diğer ilimleri toplumla paylaşırken para ve makam gibi şahsi çıkarlarını gözetmemiş, edindiği ilimler ile yazdıkları şiirleri çıkar için kullanılmasından rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir.¹⁶ Zira O, her türlü ilmi faaliyetlerini halkı aydınlatmak ve düşüncelerini yayma aracı olarak kullanmıştır.

Ahmed-i Hânî, eğitim ve öğretim faaliyetleri ile yaşadığı toplumu etkilemiş, toplumun maddi ve manevi eğitimini sağlamak amacıyla dini ve ilmi etkinlikleri gerçekleştirmiştir. Bunun yanında yaşadığı toplumun aşiretçilik bölünmüşlüğünden şikâyet etmiş, dolayısıyla gerek içinde yaşadığı halkın gerekse komşu halkların kültürel, tarihsel ve dinsel yakınlıklarından, kardeşliğinden söz ederek toplumun ve özellikle Müslüman halklarının bütünlüğü üzerinde durmuştur. Bu amacını fiili uygulamalarında gösterdiği gibi, yazdığı Türkçe, Kürtçe, Arapça ve Farsça dizelerinde de belirtmiş ve dolayısıyla toplumun eğitimine dönük ölümsüz ve etkin birçok eser kaleme almıştır.¹⁷

Ahmed-i Hanî, kısa bir sürede ilmini iletirirken 14 yaşından itibaren eserlerini yazmaya başlamıştır. Böylece yazmış olduğu eserleri ile Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu başta olmak üzere Kuzey Irak ve civar ülkelerini de etkileyerek bu bölgelerde ilim ve maneviyat ikliminin piri olarak kabul görüldüğünden üç yüz yıldan beri eserleri bu bölgelerin medreselerinde ders kitabı olarak okutulmaktadır.¹⁸

Ahmed-i Hanî'nin Eğitimde Takip Ettiği Üslup ve Metotlar

Geleneksel İslami eğitimde olduğu gibi besmele, hamd, salat ve selam ile eğitim işine başlamıştır.¹⁹ Yaptığı ilmi faaliyetlerde samimiyet ve ihlâsı esas almış, çıkar sağlamaktan uzak durarak tamamıyla Allah rızasına dayanmıştır. Kader ve tevekkül anlayışına dikkat çekerek yapılabileceğinin yapılmasının, sonra gerisinin Allah'a bırakılmasının gereğini hatırlatmış ve moral motivasyonunu sağlamaya çalışmıştır. İlim yolunda halim ve sabırlı olmasının, hiçbir surette doğruluktan

14 Tahsîn İbrahim Doskî, *Cevheru'l-Maânî Şerhu Divâni Ahmed el-Hânî* (Dohuk: Spirez Yayınları, 2005), 13-15; Molla Musa Celâlî, *Mecmuatu'l-Fuyûzât* (İstanbul: İhvan Neşriyat, 2012), 3-4.

15 Can Dost, *ed-Durru's-Semîn fî Şerhi Mem û Zîn*(Dohuk: Dâru Sipirez, 2006), 18.

16 Ahmed-i Hanî, *Mem u Zin* (Çeviri ve Kavramsal Tahlili: Kadri Yıldırım) (İstanbul: Avesta Yayınları, 2010), 159.

17 Kaplan Abdurrahman – Aydın Hasan, *Ahmed-i Hânî*, .V. Bölüm / 21-22.

18 Kadri Yıldırım, *Ahmed-i Hanî'nin Fikir Dünyası*, .21-24.

19 Ahmed-i Hânî, *Nevbahar*. tsh. Molla Abdusselam Naci el-Cezerî (Dimaşk: Cidarü't-Tabaat, ts.), 1.

ayrılmayarak yalana teşebbüs edilmemesinin gereğine “seni parça parça etseler bile” diyerek şiddetle vurgu yapmıştır.²⁰ İlimin amelle, yani uygulamayla anlam kazanacağına dikkat çektiği ve bu anlamda “Eğer herkesi geçmek istersen ilmi okuduğun gibi, onunla amel etmen gerekir.”²¹ ifadelerinde bulunmuştur.

Aynı zamanda konuları kolaydan zora, bilinenden bilinmeyene ve yakından uzağa metoduna göre işlemiştir.²² Ezber ve tekrar metoduna da önem veren Hânî, onunla ilgili şu hususu dile getirmiştir: “Derslerini tekrar etmedikçe yaşadığın dünyada ne meşhur ve ne de tanınmış olursun”.²³

Eğitim ve öğretimde sevgi ve saygıyı esas almıştır. Yerine göre fesahat ve belagete dayalı santsal bir dil kullanmıştır. Felsefe ile Kelam’ı mezc ederek Kelam’a felsefi bir anlam yüklemiştir. Ders halkası şeklinde eğitim faaliyetlerini sürdürmüştür. Özellikle benimsediği / benimsettiği fikir ve düşüncelerini ayet ve hadise dayandırmıştır.²⁴

Ahmed-i Hânî'nin Kesin Olarak Bilinen Eserleri

1-Nûbâharâ Bıçûkân: Arapça-Kürtçe manzum bir sözlük olup 1683 yılında kaleme alınan bu eser, klasik manzum eserlere uygun bir girişten, her biri farklı vezinde bulunan on üç bölümden, 220 civarında beyitten ve yaklaşık 1000 Arapça kelime ile bunların Kürtçe karşılıklarından oluşmaktadır. Giriş bölümünde, eserin Kur’an okumayı öğrenen çocuklara sarf ve nahiv derslerine başlarken kolaylık sağlama amacı belirtilmektedir. Bu manzum sözlük ilk defa Yusuf Ziyâeddîn Paşa “el-Hediyyetü'l-Hamidîyye fi'l-Lugati'l-Kürdiyye” adlı kitabının ekinde yayınlamıştır. Daha sonra Abdusselam Naci el-Cezeri'nin tashihiyle tekrar neşredilmiştir. Zeynelabidin Zinar da bu eseri Latin harflerine çevirerek neşrettiği gibi, Ahmed Hilmi el-Kûğî ed-Diyarbekirî de bu esere, “-Güzârâ Hamûkân Şerhâ Nûbâharâ Bıçûkân” adlı bir şerh yazmıştır.²⁵ Elimizde bulunan Hânî'nin en eski eseri olan bu eser aynı zamanda ahlak ve eğitim kitabı olarak da kabul edilmektedir. Zira bu manzum eserde dini, sosyal, eğitimsel ve ahlaki nasihatler bölüm aralarında verilmektedir.²⁶ Aynı zamanda konuları kolaydan zora, bilinenden bilinmeyene ve yakından uzağa metoduna göre işlemesi onun aynı zamanda iyi bir pedagog olduğunu göstermektedir.²⁷

2-Akidayâ İmânê: İman esasları ile diğer akâid konularının ehl-i Sünnete göre açıklandığı 80 beyitlik Kürtçe bir risaledir. Burada Akaid ilminin temel konuları olan ulûhiyet, nübüvvet ve sem'iyat kapsamına giren inançla ilgili esaslar şiirsel ve veciz bir şekilde dile getirilmiştir. Genel anlamda İslam'ın Eş'ari fırkasının akaid anlayışına göre yazılan bu eserde bazen Maturidi fırkasının akide anlayışı tercih edilmiş, Mutezile, Cebriye, Müşebbihe, Mücessime ve Şia mezhepleri telmih yoluyla tenkit edilmiş ve onların görüşleri akli ve nakli delillerce çürütülmeye çalışılmıştır.²⁸ Ahmed Hilmi el-Kûğî ed-Diyarbekirî bu eseri de “Rehberâ Şânî Şerhâ Akidâ Şeyh Ahmed b. İlyas el-Hânî” adıyla şerh etmiştir.

3-Çarkûşe: Her bir mısraı dört ayrı dil (Arapça, Farsça, Türkçe ve Kürtçe) ile yazılan rubailerden

20 Ahmed-i Hânî, *Nevbahar*, 18.

21 Ahmed-i Hânî, *Nevbahar*, 23.

22 Kaplan Abdurrahman – Aydın Hasan, *Ahmed-i Hânî*, III. Bölüm / 12-13.

23 Ahmed-i Hânî, *Nevbahar*, 4.

24 Kadri Yıldırım, *Ahmed-i Xânî Külliyyatı(2): Akidayâ İmânê* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2008), 42.

25 Özervarlı. “Hânî Şeyh Ahmed” Mad. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 16/32.

26 Molla Musa Celâlî, *Feyzu'l-Kadiri'l-Mennân Şerhu Nubihara Bıçûkân* (İstanbul: Sembol Yayınları, 2011), 80.

27 Mahmut Dündar, “Ahmed-i Hânî'nin İlmî Kişiliği”. *TİDSAD*. 14 (Aralık 2017), 228.

28 Yıldırım, *Ahmed-i Xânî Külliyyatı(2):Akidayâ İmânê*, 42.

oluşan mülemma türü bir eserdir. Rubaileri ise, aşk, ayrılık ve kavuşma temalarını içermektedir.²⁹ Bu rubailerden ancak beş tanesi günümüze kadar gelebilmiştir.³⁰

4-Dîvân: Bu eser Ahmed-i Hânî'nin Arapça, Farsça, Türkçe ve Kürtçe şiirlerini ihtiva eden eserlerinden biridir. Eserde belirtilen her dört dilin birlikte bir şiirde kullanılmak üzere mülemma yazıldığı gibi, Türkçe ve Farsça gazeller de yazılmıştır. Muhtelif konuları içeren ve sanat değeri yüksek olan şiirleri içeren, Almanya, Rusya ve Suriye'de basılan bu eserde genelde din, toplum, tasavvuf, evren, felsefe ve bazen de tarih ile ilgili konular işlenmiştir.³¹

5- Mem u Zin: Bu eser Ahmed-i Hânî'nin Şırnak'ın Cizre ilçesinde kaleme aldığı bir ilahi aşk mesnevisidir. Hânî, Doğu'nun bölge halklarınca bilinen Memê Alan destanına birtakım eklemeler, çıkarmalar yaparak ve tasavvufi bir özellik kazandırarak bu destanı "Mem u Zin" adıyla manzum olarak yeniden yazmıştır.³² Dolayısıyla Hânî, kendisine özgü siyasi ve idari düşüncesi ile birlikte dönemin sosyal meselelerini, bölge halkının kültürel özelliklerini esere yansıtmıştır. Hânî, bu eserde iyilik, doğruluk, suçsuzluk, çaresizlik ve zayıflık Mem ile Zin'in şahıslarında; kötülük, fitnecilik, ikiyüzlülük ve dalkavukluk ise Bekir'in şahsında somutlaştırarak anlatmıştır. Böylece toplumun terbiyesine dönük olumlu mesajlar veren ve olumsuzluklara dikkat çektiren Ahmed-i Hanî, Leyla u Mecnun, Ferhat u Şirin ve Hüsnü Aşk tarzında yazdığı 3000 beyitlik bu tasavvufi eseri ile daha çok şöhret bulmuştur.³³ Bu eserde Mevlânâ, câmî ve Füzûlî'nin tesirleri görüldüğü gibi, Muhyeddi-i Arabî'ni vahdet-i vücud felsefenin etkisi de belirgin bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla tevhid, münâcât ve naattan sonra yukarıda belirtildiği üzere halka dönük kültürel ve eğitsel etkinlikleri de bu eserde dile getirmiştir.³⁴

Ahmed-i Hânî'nin Tasavvufi Eğitim Anlayışı

Ahmed-i Hânî, daha önceden de değinildiği gibi çok önemli bir şair, âlim ve mutasavvif olarak halk tarafından şeyh lakabıyla tanınmasına rağmen klasik bir tarikat anlayışına sahip olmamış ve arkasında böyle bir anlayışı da bırakmamıştır. Zira o tasavvufi bir anlayışla halkı eğitmeye çalışırken bu anlayışını şu dizelerde dile getirmiştir:

Şeyx û sofiti keramet ilm û xendin hem 'emel / Şeyhlik, sofilik ve keramet ilim okumak ve onunla amel etmektir.

Xelvete hicre terika te şeriat bê xelet / Kuşkusuz halvet yerin okuduğun hücren, tarikatın ise şeriattir.

Belirtilen dizler ile Ahmed-i Hânî'nin tasavvufi meşrebinin ilim sahibi olmak ve edindiği bu ilim ile amel etmek suretiyle Allah'ın kanunu çerçevesinde nefsi terbiye ederek emir ve yasaklarına uygun masivadan ilgiyi kesip Allah'ı bulabilmek olduğu anlaşılmaktadır.³⁵

Ahmed-i Hânî, fıkhî mezhep olarak Şafii, itikadi mezhep olarak da Sünni-Eşari iken, tasavvuf tarikatı olarak Nakşibendî tarikatına mensup olduğu yazdığı eserlerinden anlaşılmaktadır.³⁶

29 Özervarlı. "Hânî Şeyh Ahmed" Mad. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 16/ 32.

30 Yusuf Abdurrahkib, *Divana Kurmancî* (Necef : yy. ,1971), 43-44.

31 Tahsîn İbrahim Doskî, *Cevherü'l-Maânî*, 13-15.

32 Ahmed-i Hanî, *Mem u Zin*, 101.

33 Ahmed-i Hanî, *Mem u Zin-Kürtçe ve Türkçe*. çev. M. Emin Bozaslan. (İstanbul: Gün Yayınları, 1968) , 11.

34 Turgut Karabey, "Ahmed-i Hânî (1651-1707), Hâyatı, Eserleri ve Mem u Zin Mesnevisi", *A. Ü. Türkiye Araştırmalar Enstitüsü Dergisi*. 30 (Erzurum 2006), 61.

35 Tahsin İbrahim Doski, *Cevherü'l-Maânî Şerhu Divanı Ahmed-i Hânî* (Dohuk: Sürpriz Yayınları, 2005), 26.

36 Kaplan Abdurrahman – Aydın Hasan, *Ahmed-i Hânî*, ,III. Bölüm/17-18.

Ahmed-i Hânî, İran, Mezopotamya, Ahlat, Bitlis, Bağdat, Şam, Halep ve Mısır medreselerinde gördüğü eğitim ile fıkıh, tefsir, hadis gibi diğer İslami ilimlerin yanında İslam tasavvufu ve felsefesi ile Yunan felsefesi ve İsrakilik Ekolü'nün görüşlerini, astronomi, şiir ve sanat tekniğini öğrenmiştir. Dolayısıyla çok yönlü bir ilmi birikimiyle donanmış İslami tasavvuf ve felsefi eğitim anlayışına sahip olmuştur.³⁷

Özellikle Ahmed-i Hânî, Mem u Zin eserinde hem hakiki ve hem de mecazi aşka, mecazi aşktan hakiki aşka geçişine değindikten sonra her iki aşkın da Allah'a dayandığını belirtmiştir. Dolayısıyla vahdet-ı vücûd çerçevesinde aynı zamanda "Fenafillah" bir eğitim anlayışıyla hareket etmiştir. Zira ona göre önce Yüce Allah sevilir, geride kalan ise Allah sevgisine dayalı Allah için sevilir. Aşkın Allah'ı gösteren bir ayna olduğunu, O'nun yoluna düşenlerin kaybolmaması ve yolunu rahat bulması için aşkın güneş gibi her yeri aydınlattığını belirten Hânî'ye göre aşk kimya cinsinden güzel ve kıymetli bir cevherdir. Böylece ona göre insanı Allah'a ulaştıran en kısa yol manevi bir arınma olan ilahi aşktır.³⁸

Ahmed-i Hânî'nin Halka Dönük Eğitim Faaliyetleri

Ahmed-i Hânî, özellikle Kur'an'da "rüşd, hidayet, nur, ziya, ilim, hikmet ve fıkıh" diye adlandırılan ve selef-i salihinin ahiret yolunda kılavuz olarak kullandıkları ilme³⁹ sahip çıkmış ve gereğini yerine getirmiştir. Nitekim Manevi ve ilmi şahsiyetine istinaden halk tarafından veli kabul edilen Hânî, ulûhiyet ve varlık konuları başta olmak üzere ahlaki, sosyal ve kültürel meselelerdeki görüş ve düşüncelerini eserlerinde dile getirerek halkı eğittiği gibi, kelamı konularda da Sünni ve genellikle Eşari görüşlerine bağlı kalarak kainatın yaratılışı ile insanlara sorumluluk yüklenmesindeki sırlar üzerinde durmuş ve halkın manevi terbiyesine katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla Hânî, hem tabiat ve hem de insanın duygu ve davranışlarında görülen zıtlıkların hem eşyayı tanımaya hem de varlık ile insandaki ahenk ve birliğin temin edilebileceğini düşünmeye yaradığını, varlık ve olaylardaki zıtlıkların meydana getirdiği nizam ve ahenk de Allah'ın kudret ve nizamiyle açıklanabileceğini düşünmüştür. Bu şekilde halkı aydınlatan Hânî, her zaman olayların görünen tarafının gerçekte uyuşmayabileceğini düşünüş ve görünürde şer olanın hayır, hayır olanın şer olabileceği yaklaşımıyla halkın manevi eğitimini temin ettiği gibi, moral motivasyonunu da sağlamaya çalışmıştır.⁴⁰

Ahmed-i Hânî, hayatında etkilendiği Mevlana ve Camî gibi mutasavvıflardan edindiği anlayışla herhangi bir maddi menfaati gözetmeden sahip olduğu zahiri ve manevi ilimlerle halkı eğitmiştir. Bu bağlamda sadece Allah'ı düşünerek ve ilahi aşka bürünerek günahlardan sakınabilmenin ve güzel meziyetleri kazanabilmenin yollarını halka öğretmiştir.⁴¹ Nitekim tasavvufi düşüncesinin yanında yaşadığı dönemin çeşitli sıkıntılarını dile getirmiş ve halkın sahipsizliğinden, ilgisiz kaldığından yakılarak halkın sosyal dayanışması ve bilgilenmesi ile uğraşmıştır. Özellikle yaşadığı dönemde insanların ilim ve hikmet yerine maddi menfaatlara değer vermelerinden yakınmıştır.⁴²

Ahmed-i Hânî, sahip olduğu dini ilimlerle ve özellikle mensubu olduğu, fikhî olarak Şafi mezhebinin fikhî, itikadî olarak Eş'ari mezhebinin akidesi ve tasavvufî olarak Nakşibendî tarikat anlayışı

37 H. Mem, *Üçüncü Öğretmen Hanî* (İstanbul: Kürt Enstitüsü Yayınları, 2005), 22.

38 Hatip Erdoğan, Molla Mehmet Demirtaş ve Ahmed-i Hanî'de Aşk", *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 1/1, (Bingöl 2015), 149-152.

39 Gazzâli, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyau Ulumi'd-Din*. trc. Ali Arslan (İstanbul: Arslan Yayınları, 1993), 1 / 50.

40 Ahmed-i Hânî, *Mem u Zin* (Halep: yy., 1947), 12,60-61.

41 Özervarlı. " Hânî Şeyh Ahmed" Mad. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 16/31.

42 Ahmed-i Hânî, *Mem u Zin*, .6.

ile halkı eğitmiş ve halkın gönül dünyasında yer edinmiştir.⁴³ Böylece Ahmed-i Hânî, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Kuzey Irak ve civar ülkelerde maneviyat dünyasının piri olarak kabul edildiğinden onun yaşamındaki terbiyesinden istifade eden insanlar, vefatından sonra da onun eserlerinden istifade etmişlerdir. Nitekim onun eserleri, özellikle belirtilen ülkelerin medreselerinde, üç yüz yıldan beri ders kitapları olarak okutulmaktadır. Ayrıca büyük bir mutasavvıf ve mürşid-i kâmil olarak tasavvuf ve irfan konusunda ileri düzeyde yazdığı şiirlerle bölgedeki Nakşibendiyye ve Kadiriyye gibi bazı tasavvuf tarikatlarını etkilemiş⁴⁴, bu tarikatlara, dolayısıyla tarikatların mensuplarına züht ve takva ile Allah'a ulaşmanın, günahtan arınmanın ve faziletleri edinmenin yollarını öğretmiştir.⁴⁵ Böylece onun eserlerinden istifade edildiği gibi, yöre halkı onun manevi şahsiyetinden de istifade etmek üzere Doğubayazıt'ta İshak Paşa Sarayı'nın yanında bulunan türbesini ziyaret etmeye devam etmektedir.⁴⁶ Nitekim Üstad Bediüzz-Zaman Said-i Nursi de gençliğinde Hânî'nin kabrini ziyaret ederek ondan feyz aldığı belirtilmektedir.⁴⁷

Arkasında büyük bir düşünce mirası bırakan Ahmed-i Hânî'nin bilinen en meşhur talebesi İsmail-i Beyazidî'dir. Murathan-i Beyazidî, Mella Mahmud-i Beyazidî, Şeyh Muhammed Celâlî, Halife Yusuf Topçu, Mella Musa Celâlî, Duzmeydanlı Molla Şefik Yakar gibi zatlar kendisinden etkilenen ve bıraktığı ilim mirasını takip eden ilim adamlarıdır.⁴⁸

SONUÇ

Büyük bir mütefekkir, mütasavvıf ve âlim olan Ahmed-i Hânî, sahip olduğu düşünce ve ulaştığı ilmi düzeyi ile yaşadığı dönemde özellikle Doğu Anadolu'yu, Güneydoğu Anadolu'yu, Kuzey Irak'ı ve civar ülkeleri ciddiyetle etkilemiştir. Gerek fiili olarak verdiği eğitim ve gerekse yazdığı eserleri ile dini ve manevi, sosyal, edebi ve kültürel anlamda belirtilen çevrelerin terbiyesine katkı sunmuştur. İman esasları, dini konuları üzerinde duran, bununla ilgili eser yazan Ahmed-i Hânî, aynı şekilde dil ve edebiyat ile sosyal ilişkiler üzerinde durmuş, bunlarla ilgili eserler yazmıştır. Nitekim bu çevrelerde bulunan Nakşibendiyye ve Kadiriyye gibi bazı tarikatları etkileyen, tasavvuf ve irfan konusunda ileri düzeyde şiirler yazan Hânî, büyük bir mutasavvıf ve mürşid-i kâmil konumuna geldiğinden etkilediği çevrelerce maneviyat dünyasının piri olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda dil, kültür ve edebiyat üzerinde duran Hânî, sosyal ilişkilerin gerektirdiği kuralları ve bu ilişkilere zarar veren noktaları şiirsel ve etkileyici bir şekilde ele almıştır. Yaptığı ilmi faaliyetlerinde kolaydan zora, bilinenden bilinmeyene ve yakından uzağa yöntemlerini kullanması ile usta bir pedagoğ olduğunu göstermiştir. Bu etkilenmeler ise, Hânî'nin yaşadığı dönem ile sınırlı kalmadığından onun yazmış olduğu eserler, üç yüz yıldan beri halen belirtilen çevrelerin medreselerinde okutulmaya devam etmektedir. Böylece Ahmed-i Hânî'nin eserlerinden ve onun eserleri ile ilgili yapılan çalışmalardan hareketle derlediğimiz bu çalışma ile İslam'ın istediği şahsiyetleri yetiştirmedi, örneklik teşkil etmesi bakımından, Ahmed-i Hânî'nin ilmi faaliyetleri, kullandığı metotları ve dolayısıyla ilmi kişiliğinin büyük bir önem ifade ettiği ortaya çıkmaktadır. Böylece Ahmed-i Hânî'yi sosyal yaşamıyla, ilmi kişiliğiyle tanıyıp örnek almak önemli olduğu gibi, onu tasavvufi kişiliği ve eğitim anlayışıyla da tanıyıp örnek almak önemlidir.

43 Kaplan Abdurrahman – Aydın Hasan, *Ahmed-i Hânî*, III. Bölüm / 17-18.

44 Kadri Yıldırım, *Ahmed-i Hânî'nin Fikir Dünyası*, 21-24.

45 Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986), 6.

46 Özervarlı. "Hânî Şeyh Ahmed" Mad. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 16/31-33.

47 Said Nursi, *Tarihçe-i Hayat* (İstanbul: Tenvir Neşriyat, 1990), 35.

48 <https://www.diyadinnet.com> (er.tar.12.10.2020).

KAYNAKÇA

Ahmed-i Hânî. *Mem û Zin*. Halep: yy, 1947.

Ahmed-i Hânî, *Nevbahar*. tsh. Molla Abdusselam Naci el-Cezerî . Dimaşk: Cidarü't-Tabaat, ts. Altıntaş, Hayrani. *Tasavvuf Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.

Can Dost, *ed-Durru's-Semîn fî Şerhi Mem û Zîn*. Dohuk: *Dâru Sipirez*, 2006.

Celâlî, Molla Musa. *Feyzu'l-Kadiri'l-Mennân Şerhu Nubihara Biçûkân*. İstanbul: Sembol Yayınları, 2011.

Celil, Celile. *Kürt Aydınlanması*. çev. Arif Karabağ. İstanbul: Avesta Yayınları, 2000.

Çağlayan, Mehmet. *Şark Uleması* (İstanbul: Çağlayan Yayınları, 1996.

Doski, Tahsin İbrahim. *Cevherü'l-Maâni Şerhu Divanı Ahmedî'l-Hânî*. Dohuk: Sürpriz Yayınları, 2005.

Dündar, Mahmut. "Ahmed-i Hânî'nin İlmî Kişiliği". *TİDSAD*. 14(Aralık 2017), 222-229.

Erdoğan, Hatip. "Molla Mehmet Demirtaş ve Ahmed-ı Hanî'de Aşk". *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*. 1/1 (Bingöl 2015), 149-152.

Gazzâli, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhyau Ulumi'd-Din I*. trc. Ali Arslan. İstanbul: Arslan Yayınları, 1993.

Geçit, Mehmet Salih. "Hoca Ahmed Yesevi ile Şeyh Ahmed-i Hanî'nin Divan-ı Hikmet ve Mem u Zin Eserlerindeki İtikadi Esasların Mukayesesi". *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*. 13/3 (2013), 129-130.

Gökalp, Ziya. *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*. Haz. Şevket Beysanoğlu. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1992.

H. Mem, *Üçüncü Öğretmen Hanî*. İstanbul: Kürt Enstitüsü Yayınları, 2005.

<https://www.diyadinnet.com> (er.tar.12.10.2020).

İzzeddin, Mustafa Resûl. *Bir Şair, Düşünür, Filozof ve Mutasavvıf Olarak Ahmed-i Hânî ve Mem û Zin*. çev. Kadri Yıldırım. İstanbul: Avesta Yayınları, 1979.

Kaplan, Abdurrahman- Aydın, Hasan. *Ahmed-i Hânî*. İstanbul: Ukam Yayınları, 2013.

Karabey, Turgut. "Ahmed-i Hânî (1651-1707), Hâyatı, Eserleri ve Mem u Zin Mesnevisi". *A.Ü. Türkiye Araştırmalar Enstitüsü Dergisi*. 30 (Erzurum 2006), 57-64.

Özervarlı, M. Said. "Hanî, Şeyh Ahmed Mad". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDVY, 16 (1997), 31- 33.

Nursi, Said. *Tarihçe-i Hayat*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1990.

Uzun, Mehmed. *Kürt Edebiyatına Giriş*. İstanbul: İthaki Yayınları, İstanbul, 2007.

Yıldırım, Kadri. *Ahmed-ı Hanî Külliyyatı (Arapça-Kürtçe-Arapça Sözlük)(1):Nûbehara Biçûkan*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2008.

Yıldırım, Kadri. *Ahmed-i Hanî'nin Fikir Dünyası*. Ağrı: Ağrı Kültür Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği(Akyad), 2011.